

ВІЙНА ЯК ВИПРОБУВАННЯ НА ЛЮДЯНІСТЬ

Бойченко М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ), e-mail: boichenko.m@knu.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X, Researcher ID: D-4776-2019.

Війну проаналізовану як важкий, але все ж не надзвичайний виклик людяності. Поки людина прагне залишатися людиною, не втрачати власної гідності через приниження гідності інших – ніякі соціальні чи природні катаклізми не здатні позбавити людину її людського ества. Це є випробуванням також і для філософів.

Ключові слова: війна, людяність, людина, випробування, моральний виклик.

WAR AS A TEST OF HUMANITY

Boychenko M., Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv)
e-mail: boichenko.m@knu.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X, Researcher ID: D-4776-2019.

The war is analyzed as a difficult, but still not extraordinary challenge to humanity. As long as a person strives to remain a person, not to lose his own dignity by humiliating the dignity of others, no social or natural cataclysms can deprive a person of his human nature. This is also a test for philosophers.

Key words: war, humanity, human, test, moral challenge.

Війна постає як радикальний виклик людству – не лише вітального рівня (як екстремальна загроза самому життю і здоров'ю), але й моральний виклик тим цінностям, заради яких люди прагнуть жити і без яких життя втрачає будь-який сенс. Ці цінності є тим, завдяки чому люди стають людьми – набувають і зберігають, збагачують і розвивають свою людяність. Можна цю людяність аналізувати через поняття соціального капіталу і людського капіталу, однак людяність до них редукувати неможливо. Людяність можна пояснювати також і у інший спосіб, зокрема, можна ілюструвати на яскравих прикладах, які самі по собі не є соціальною нормою, але можуть стати важливим прецедентом. Але що більш важливо: навіть без того, щоби людяність була використана як якийсь капітал – соціальний, людський, культурний чи ще якийсь інший – людяність є невідчужуваною від людини і зберігає свою фундаментальну і фундуочу значущість для її існування і надання осмисленості як самому життю, так і окремим людським діям і взаємодіям.

Справа полягає, однак, у тому, що й саму людяність можна витлумачувати дуже по-різному. Свого часу про це писав німецький філософ Мартин Гайдегер¹. Гайдегер наголошує на тому, що співіснує багато різних тлумачень природи людини: марксистське, християнське, давньоримське, ренесансне тощо – відповідно до тієї метафізики, яка стоїть

¹ Heidegger, M. (1949). *Brief über den "Humanismus"*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. 47 S.

за ним. Своєю чергою, Гайдегер пропонує власну, доволі специфічну версію метафізики, яка постає як заперечення метафізики людини у класичному розумінні – хоча сам він подає свою метафізику як повернення до до сократівської «фізики» як давньогрецького вчення про природу. Коротко кажучи, він вбачає в людині можливість буття, точніше ту «шпарину», через яку просвічує буття – буття ніби і присутнє, і водночас приховане у людині. Втім, виникає відчуття, що це буття більше схоже на ту безодню-Ungrund, про яку писав Фрідріх Ніцше, коли зауважував, що «Якщо довго вдивлятися у безодню, то вона почне вдивлятися у тебе»². Гайдегеру і Ніцше легше було побачити у людині безодню, аніж визнати за нею людяність – настільки нелегко звести разом усі розмаїті визначення людяності.

Але і задовго до Гайдегера було добре видно, наскільки різними в історії філософії були версії розуміння природи людини. Наприклад, суттєво відрізнялося тлумачення природи людини у філософії схоластики з її притлумленням тіла і дуже звуженим і дихотомічним трактуванням чуттєвості, з одного боку, і у філософії Відродження, з іншого боку, – з його дуже широким і ліберальним, хоча й також християнським, тлумаченням природи людини³. Втім, і деякі сучасні філософи пропонують тлумачити природу людини таким чином, який викликає питання. Попри інтуїтивну привабливість такого підходу, він отримує іронічну, але суттєву критику в рамках самого Відродження: Еразм Роттердамський пише знамениту «Похвалу глупоті»⁴, а Франсуа Рабле – свою безсмертну працю «Гаргантюа і Пантагрюель»⁵.

Так, французький філософ Ален Бадью при визначенні «загальнолюдського суб'єкта, який здатний звести етику до прав людини й гуманітарних акцій», стверджує, що «...етика підпорядковує ідентифікацію цього суб'єкта загальному розпізнаванню зла, якого цей суб'єкт зазнає. Отже, етика визначає людину як жертву... людина – це той, хто може визнати себе жертвою»⁶. Таке, нехай і умовне, визначення людини як потенційної або актуальної жертви є доволі тенденційним і навряд чи може бути обґрунтованим. В усякому разі, перехід від першої цитованої тези до визначення етики як науки про людину як жертву є софістичним і не є обґрунтованим логічно, натомість подає власну інтерпретацію Бадью. Адже з цієї тези більш логічним висновком було би тлумачити

² Ніцше, Ф. (1993). Так казав Заратустра /пер. з нім. А. Онишка та П. Тарашука. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ: Дніпро. (розділ «Про появу і загадку»).

³ Піко делла Мірандола, Дж. (2014). *Промова про гідність людини* / пер. з італ. *Всесвіт*. 2014. № 11–12. С. 38–63.

⁴ Роттердамський, Е. (1993). *Похвала глупоті* *Похвала Глупоті. Домашні бесіди* /Перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. Київ: Основи, 319 с.

⁵ Рабле, Ф. (1990). *Гаргантюа та Пантагрюель* /пер. з фр. І.Сидоренко. Київ: Веселка. 246 с.

⁶ Бадью, А. (2016). *Етика: Нарис про розуміння зла* /пер. з фр. В. Артюха та А. Рєпи. Київ: Комубук. С. 80–81.

етику як науку протидіяти злу. Більш цікавим аспектом у такому підході, який пропонує Бадью, є самовизначення людини – дійсно, вміння брати на себе певні зобов'язання є конститутивним для людини загалом, у тому числі і як морального дієвця. Однак, і це визначення має базуватися на позитивному самоосмисленні людиною себе, а не на її готовності визнати себе жертвою: не як жертва людина бере на себе зобов'язання, а як та, хто звільняє себе та інших від страждань.

Бадью не абстрактно згадує жертвність людини: він звертається до ситуації нацистського концтабору як граничного виклику людяності. Якщо Бадью й визнає, що «деякі все одно залишилися людьми» як виняток, то це гостро контрастно проступає на фоні того, що «жертви й справді стали такими тваринами» – бо «якщо кати й табірні бюрократи ставляться до своїх жертв, як до тварин на бійні, з якими вони, добре вгодовані злочинці, не мають нічого спільного, то саме через те, що жертви й справді стали такими тваринами. Для цього було зроблено все необхідне»⁷. Як бачимо, Бадью дивиться на пересічну людину доволі скептично: адже він переконує, що така людина легко втрачає людяність у нелюдських умовах.

В умовах війни ситуація концтабору, на жаль, легко поширюється не лише на територію ведення війни, але й може виникати і доволі далеко від фронту і навіть не лише у тих країнах, де безпосередньо відбувається війна. Ця ситуація може стосуватися біженців, які потрапляють у цілком, здавалося би, благополучних країнах – звісно не в усій повноті концтабору, але з елементами знецінення особистості, яка втратила свій звичний захист прав у рідній державі. Джерелом «розлюднення» особистості як втрати нею людяності в нерідному соціальному середовищі може поставати і закордонний соціум, однак частіше таким джерелом постає закордонна держава. Особливо нелюдяно поводить з полоненими та людьми з окупованих територій держава-агресор. Але й держави-сателіти агресора не набагато краще сприймають тих, хто зазнав атаки. Що говорити, якщо навіть Юрген Габермас радив українцям через два місяці спротиву по-тихому здатися⁸.

Габермас ще на шість років раніше писав про громадян Європейського Союзу як учасників спільного дискурсу, до якого інші (тобто громадяни держав за межами Європейського Союзу) можуть мати стосунок лише у невизначеному майбутньому: «За аналогією з прогресом у пізнанні, ми можемо говорити про моральний прогрес, коли ми *розширюємо* соціально-когнітивні межі взаємного прийняття перспектив і включаємо

⁷ Бадью, А. (2016). *Етика...* С. 81

⁸ Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Jürgen Habermas zur Ukraine. *Süddeutsche Zeitung*, 28. April 2022. <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>

один одного в *більшій* колектив як інших, які хочуть залишатися іншими один для одного в спільній формації бажання та думки про норми спільного проживання»⁹. Що може відбуватися з тими, хто виявляється за рамками чи за дужками такої «спільної формації бажання і думки» – здогадатися не важко: їх очікує редукція, але зовсім не феноменологічна.

Ще більшою мірою радикалізує підхід держави до «розлюднення» особистості Джорджо Агамбен, який обґрунтовує, що й рідна держава також, ще й без умов війни, непомітно, але невідворотно і невпинно позбавляє людину її базових прав. Вона перетворює звичне громадянське життя навіть у демократичних країнах на існування у «державі винятку», яка може анулювати будь-яке з прав людини, так нібито з міркувань надзвичайного стану, якого втім, можуть і не оголошувати¹⁰.

Втім, така надмірна увага Бадью, Агамбена, Габермаса до ситуації винятку і прагнення її легітимізувати під виглядом невідворотного майбутнього для більшої чи меншої частини людства сама свідчить про те, що вони вже для себе, в своїй уяві і в своїх судженнях розлюднили значну частину людства. Вочевидь, ці мислителі не пройшли випробування на людяність.

На противагу їм можна навести приклад з філософією провини Карла Ясперса¹¹, або ж гуманістичною філософією Вальтера Беньяміна, який стверджував: «Усі спроби естетизувати політику завершуються у одному пункті. Цей пункт – війна»¹². Ще більш справедливими є ці слова щодо спроб етизувати війну.

Навіть у найважчих умовах війни, чи (що нелегко уявити, але це таки правда) ще більш катастрофічних умовах глобальних соціальних чи природних катаклізмів людство має залишатися вірним ідеалам невідчужуваної людяності – тієї, що світиться у очах добрих і порядних людей, а не з таємничої безодні Ніцше і Гайдегера. Війна є лише одним з випробувань, які людина зустрічає у своєму житті щодня – отримуючи шанс підтвердити свою людяність, або втрачаючи цей шанс. Не варто демонізувати війну, але натомість слід залишатися вірними незмінним вартостям своєї душі і свого морального чуття.

⁹ Habermas, J. & Demmerling, C. & Krüger, H.-P. (2016). Kommunikative Vernunft. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 64. S. 818-819. <https://doi.org/10.1515/dzph-2016-0061>

¹⁰ Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Translated by D. Heller-Roazen. Stanford, California: Stanford University Press. 201 p.

¹¹ Jaspers, K. (2021). Die Schuldfrage. *Karl Jaspers Gesamtausgabe*, 1. Schwabe AG. 338 S.

¹² Benjamin, W. (1963). *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. S. 42.